

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1957.2.07>

TALUPOEGADE TEOKOORMISTE SUURUSEST PÕHJA-EESTIS 1796. JA 1839. A. MÕISA-ANKEETIDE ANDMEIL

J. Kahk,

ajalooteaduste kandidaat

Ajalooteaduslikus kirjanduses räägitakse väga sageli talupoegade mõisakoormiste kasvust Eesti- ja Liivimaa kubermangudes XVIII ja XIX sajandil, kuid väga harva tuuakse täpsemaid arvulisi näitajaid selle kohta, kui suurel määral need koormised kasvasid. Viimane algupärane katse välja arvutada talupoegade teokoormiste suurenemist XVII—XIX sajandil Eesti alal tehti hilisema Tartu ülikooli professori Theodor Johann Grassi poolt 1833. aastal ta kandidaaditöös „Talurahva olukord Liivimaal riigiteaduslikust seisukohast vaadelduna.“¹ Võrreldes Liivimaal ühe adramaa eest nõutavaid mõisakoormisi 1688.—1690. aastate tulundusreglemendi ja 1804. aasta talurahvaseaduse normide järgi tuli Grassi järeldusele, et korralline tegu suurenes sel ajavahemikul umbes 30%, abitegu rakmepäevades 88,6% ja jalapäevades isegi 252,7%. Th. J. Grassi töö ise pole kahjuks säilinud. Tema arvutuste tulemusi kasutati aga 1935. aastal ilmunud „Eesti rahva ajaloo“ III köites; neid täpsustas ja parandas A. Traat oma 1955. aastal kaitsitud kandidaadiväitekirjas „Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalismi lagunemise perioodil.“²

Tagasihoidlikud tulemused selle küsimuse uurimisel on tingitud eelkõige probleemi äärmisest komplitseeritusest, säilinud andmete puudulikkusest ja lünklikkusest. Ka käesolevat katset — välja arvutada talupoegade teokoormiste suurus Põhja-Eestis XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel — oli võimalik ette võtta suurel määral ainult seetõttu, et 1955. aastal viidi Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis lõpule Eestimaa rüütelkonna arhiivifondi korrastamine ja uurijaile said uuesti kättesaadavaks rüütelkonna organite algatusel koostatud nn. mõisa-ankeedid 1796. ja 1839. aastast.

Mõisa-ankeedid 1796. aastast otsustas mõisnike käest välja nõuda sama aasta veebruaris-märtsis koos olnud rüütelkonna-komitee (Ritterschafts-Ausschuss). A. Gerneti andmeil oli 1901. aastal rüütelkonna arhiivis neid ankeete säilinud 96 mõisa kohta,³ allakirjutanud oli võimalik kasutada 93 ankeeti. 1839. aasta kohta on peale ankeetide säilinud ka kokkuvõtte (kihelkondade ja maakondade kaupa), mis talupoegade koormiste kohta üksikuis mõisates koostas samal aastal tegutsenud rüütelkonna agraarkomisjon.⁴ Kõigepealt kerkib üles küsimus nende andmete usaldusväärsuse kohta. Ei tohi muidugi unustada, et andmed anti ja koguti küsimusest väga huvitatud ja erapoolikute isikute — mõisnike poolt. Kuid kas olid mõisnikud neil konkreetseil juhtudel huvitatud sellest, et näidata talupoegade koormisi tegelikest madalamaina? Kummagi aasta andmetes puuduvad võrdlused eelneva perioodiga. Selliste võrdluste puhul püüdsid mõisnikud ja rüütelkonna organid aga alati näidata, et talupoegade koormised pole üldse või on ainult väga vähe suurenenud. Talupoegade mõisakoormisi püüti võimalikult väikestena näidata ka neis materjalides, mis esitati keskvõltsusele või läksid viimase poolt kohale saadetud ametnike kätte. Vaadeldavad ankeedid olid aga ette nähtud ainult rüütelkonna organite endi jaoks. Mõlemal juhul olid andmed vajalikud selleks, et rüütelkond saaks kogu kuber-

¹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA), Tartu ülikooli fond (f. 402), nim. 3, a. 1833—1900, sü. 504, l. 24.

² Vt. Eesti rahva ajalugu. Toimetanud J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar, III kd., Tartu 1935, lk. 1350; A. Traat, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalismi lagunemise perioodil. Dissertatsioon juriidiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu 1955 (säilitatakse Tartu Riikliku Ülikooli Pearaamatukogus), lk. 225-a.

³ Axel v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval 1901, lk. 102.

⁴ Sealsamas, lk. 186.

mangu jaoks välja töötada sellised talupoegade mõisakoormiste normid, mis mõisnike majanduslikke huve ei riivaks. Täites neid ankeete, teadsid mõisnikud, et kui nad annavad oma talupoegade koormiste suuruse üles liiga väiksena, siis võivad ülekubermangulised normid kujuneda neile vastuvõetamatuiks. Kõige selle tõttu võime 1796. ja 1839. aastate ankeetide andmeid pidada suhteliselt tõepärasteks, neis võib esineda enne-mini teatud liialdamise, mitte aga vähendamise tendentsi.

Seda ei saa öelda 1846. aastal koostatud mõisa-ankeetide kohta.⁵ Kõigepealt torkab silma, et neis on märgitud ainult korralise teo suurus, rõhuv abitegu aga on arvestamata jäetud. Peale selle on nende ankeetide abil püütud tõestada, et talude hävitamist mõisnike poolt pole üldse esinenud. Mõisniku poolt talust välja aetud talupojad pidid loomulikult otsima endale uue elukoha ja paljud neist rajasid uued talud. Uusi talukohti rajati ka seoses elanikkonna loomuliku juurdekasvuga. Lõpuks võisid mõisnikud uute perekohtadena üles anda ka rajatud popsikohti. 1846. aasta ankeetides on aga kogu see keerukas protsess viidud kahe alapealkirja alla: „Alates 1805. aastast mõisa külge liidetud talude arv“, „Alates 1805. aastast rajatud talude arv“. Sellise võttega on püütud jätta mulje, et mõisnikud rajasid uusi talusid umbes sama palju juurde kui nad vanu hävitasid. Kuna need ankeedid ei anna tõepärast pilti talupoegade teokoormiste suuruse kohta, siis ei saanud neid siinkohal kasutada.

Kummagi aasta osas pole ankeedid säilinud kõigi mõisate kohta. Mitmesugustel põhjustel, millest juttu allpool, polnud igakord võimalik kasutada kõiki säilinuidki. Arvuline ülevaade mõisatest, millede andmeile baseerub alljärgnev käsitlus, on toodud tabelis 1.

Tabel 1

Haagikohtu-ringkonna nimetus	XVII saj. ja XVIII saj. lõpu andmete võrdlemisel oli 1796. a. mõisa-ankeete kasutada	1796. ja 1839. a. andmete võrdlemisel oli kasutada mõisa-ankeete	
		1796. aastast	1839. aastast
Ida-Järvamaa	14	10	32
Lõuna-Järvamaa	27	14	21
Maa-Läänemaa	10	3	15
Ranna-Läänemaa	4	2	11
Saarestiku-Läänemaa	5	5	0
Ranna-Virumaa	0	0	49
Alutaguse	0	0	20
Maa-Virumaa	9	5	40
Lääne-Harjumaa	10	9	0
Ida-Harjumaa	5	4	20
Lõuna-Harjumaa	0	0	27
Kokku	84	52	235

Nagu näeme, on XVIII sajandi lõpust andmeid teokoormiste suuruse kohta kasutada olnud vähem kui ühest viiendikust Eestimaa kubermangu mõisatest. 1796. ja 1839. aasta teokoormiste suuruse võrdlemisel oli andmeid käepärast vastavalt umbes $\frac{1}{10}$ -kust ja $\frac{1}{2}$ -test mõisatest.

Käesolevas artiklis on juttu ainult talupoegade teokoormistest mõisa suhtes. Käsitlusest jäetakse välja talupoegade naturaali- ja rahaandamid mõisale, samuti nende kohustused riigi ja kiriku vastu.

Nagu näitab A. Soom, olid juba XVII sajandiks Põhja-Eestis välja kujunenud kõik teoorjuse kolm põhiliki: korraline rakmetegu, korraline jalategu ja abitegu.⁶ XVIII ja XIX sajandil ei toimunud teotöö põhilike suhtes muudatusi, mitmekesisustid vaid abiteo alaliigid. Vaatleme järgnevalt talupoegade teokoormiste suurust 84 mõisas 1796. a. ankeedi andmete järgi.⁷ (Ülejäänud mõisate kohta on ankeetide andmed ilmselt ebatäielikud või raskesti mõistetavad). Seejuures vaatleme vaid $\frac{1}{2}$ adramaa suuruse ehk 6-päeva talu teokoormisi, kuna see talutüüp oli kõige levinum.

⁵ ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis on säilinud ka nende ankeetide põhjal koostatud kokkuvõtted maakondade kaupa — f. 854, nim. 1, a. 1846, sü. 1327, 1330, 1333, 1337.

⁶ Arnold Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954, lk. 243. (Edaspidi: A. Soom).

⁷ ENSV RAKA, Eestimaa Rüütelkonna Arhiiv (Agraarkomisjon) — f. 854, nim. 1, a. 1796, sü. 1215—1222.

Korralise rakmete o (Regulärer oder Ordentlicher wöchentlicher Gehorch-Anspanntage) suurus oli XVIII sajandi lõpul aasta läbi peaaegu eranditult 6 päeva nädalas. Ainult kahes mõisas Lääne-Harjumaal nõuti seda vähem, kusjuures teisi teokoormiste liike ei suurendatud; Lääne-Harjumaal ülejäänud kaheksas mõisas kehtis üldreegel.

Korralist jalategu (Regulärer oder Ordentlicher wöchentlicher Gehorch-Fusstage) nõuti suvisel tööperioodil peaaegu kõikjal 6 päeva nädalas. Lääne-Harjumaal nõuti kahes mõisas korralist jalategu vähem, Ida-Harjumaal ühes mõisas rohkem. Korraline jalategu algas kõikjal jüripäeval (23. aprillil), kuid lõppes erinevail tähtaegadel. Kubermangu lääneosas ja enamikus Lõuna-Järvamaa ning Lääne-Harjumaal mõisates lõppes ta mihklipäeva (29. septembri) paiku, Ida-Järvamaal, Ida-Harjumaal ja Maa-Virumaal kestis aga enamasti oktoobri lõpuni või isegi veel kauem — mardipäevani (10. novembrini), „hilise sügiseni“.

Üks kõige põlisem ja ühtlasi rõhuvam abiteo (Hülfsgehorch) liikidest oli töö mõisa viljakoristusel. Selle abiteo suurus oli võrdlemisi mitmesugune. Lõuna-Järvamaal näiteks nõuti viljakoristuse ajaks mõisasse tööle 3—4 abivaimu, Ida-Järvamaal 2—3, mujal kubermangus tavaliselt 1—2. Räägu mõisa vakuraamatu andmeil töötasid need abivaimud lõikajate ja rõugutegijatena ning mahavarisenud viljapeade korjajadena (Ährensammler).⁸ XIX sajandi esimesele poolele on iseloomulik, et nende samade abivaimudega koristati vili ka majanduslikult laostunud taluperemeeste põldudel ja veeti sealst võlgade katteks otsekohe mõisa.⁹

1796. a. ankeetide andmeil ei nõutud kogu Põhja-Eestis abiteolisi mõisa heinateole. Ida-Järvamaal, Lõuna-Järvamaal ja Maa-Virumaal nõuti lühemaks ajaks üht või kaht abivaimu mõisa heinateole. Lääne-Harjumaal ja Saarestiku-Läänemaal nõuti umbes ühes viiendikus vaatluse all olnud mõisatest (vt. tabel 1) abiteolisi heinateole.

Nagu juba XVII sajandil, alustati ka XVIII sajandi lõpus heinategu mõisates tavaliselt jaanipäeva (24. juuni) ja viljakoristust jaagupipäeva (25. juuli) paiku,¹⁰ kusjuures heinatöödega püüti enne rukkilõikuse algust lõpule jõuda. Mõnel pool, nagu näiteks Triigi mõisas, alustati heinategu tunduvalt varem — 2 nädalat enne jaanipäeva, et „... enne rukkilõikust valmis saada“.¹¹ Selleaegsele karjamajandusele on iseloomulik Triigi mõisa põllumajanduslike tööde aastakalendris leiduv märkus, et juulikuus valmistatakse ka „lehekimpe lammastele toiduks“.¹²

Sõnnikuveo puhul nõuti abitegu peaaegu kõigis mõisates. Jällegi oli see koormis rõhuvam Ida-Järvamaal, Lõuna-Järvamaal, Maa-Virumaal ja ka Maa-Läänemaal, kus talupoegadelt nõuti mitte üht, vaid kaht lisarakendit.

Kogu kubermangus nõuti talupoegadelt lisarakendit veel kevadkünniks või äestamiseks. Näib, et see abiteo liik oli kõige enam levinud Ida-Järvamaal (umbes $\frac{3}{4}$ -us vaatluse all olevates mõisates), Maa-Läänemaal ($\frac{2}{3}$ -us), Maa-Virumaal ja Lääne-Harjumaal ($\frac{1}{2}$ -es). Kubermangu muus osas esineb teda vaid $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{3}$ -us mõisatest.

Lisarakendit mõisavoori ja mõningaid tööpäevi mõisahoonete parandamiseks ja korrashoiuks nõuti talupoegadelt kogu kubermangus. Peaaegu kõigis mõisates nõuti talupoegadelt korrateolisi.¹³ Mõnedes XIX sajandi alguses koostatud vakuraamatuis on täpsemaid andmeid selle kohta, mida need korrateolised mõisas tegid. Tuudi mõisa 1803. aasta vakuraamatus on kirjutatud: „Korrateolised antakse talvel abiks karjasele (Hüter) kariloomade, ja nuumameistrile nuumhärgade toitmisel. Suvel on nad osalt karja hoidmas, viivad piima [piima]kõöki ja teevad kõik sellega seoses olevad tööd.“¹⁴ Räägu mõisa 1805. aasta vakuraamatus on märgitud: „Talveõhtuil (seega loomade talitamisest vabal ajal — J. K.) ketravad nad villast lõnga ja koovad seda suvel karjas olles.“¹⁵

XVIII sajandil oli raske koormana talupoegade õlgadele veeretatud abitegu viinapõletamisel. Seda nõuti 1796. a. ankeedi andmeil talupoegadelt kõikjal peale Lääne- ja Ida-Harjumaal ning Ranna-Läänemaal. Selle suurus on kõnesolevates ankeetides fikseeritud võrdlemisi harva, ja niipalju kui seda on tehtud, märgitakse 6, 8, 18, 14—21, isegi 36 päeva. Hardu mõisa 1805. aasta vakuraamatus on seda abiteo

⁸ ENSV RAKA, Eestimaa Vahekohus (Mittelinstanz) — f. 864, nim. 1, a. 1803—1805, sü. 13.

⁹ ENSV RAKA, Triigi, Koigi, Laimetsa ja Prandi mõisate arhiiv — f. 1687, nim. 1, a. 1745—1838, sü. 106, l. 5.

¹⁰ A. Soom, lk. 250; Salomonis Guberti, Stratagema Oeconomicum oder Acker-Student. Riga 1757, lk. 23—24; Herr Pastor Watson, Ueber die Witterung Kurlands. „Neueres ökonomisches Repertorium für Livland“, 9. Bd., 1. Stück, Dorpat 1822, lk. 17. (Edaspidi: Watson.)

¹¹ ENSV RAKA, f. 1687, nim. 1, a. 1745—1838, sü. 106, l. 4.

¹² Sealsamas.

¹³ Korrateo nimetus — saksa keeles Korden — tulenes sellest, et talud saatsid neid abiteolisi mõisa korda mööda, kindlas järjekorras.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, a. 1803—05, Karuse, Hanila ja Varbla khk. sü. 8, l. 6.

¹⁵ Sealsamas, sü. 13, l. 7.

liiki kirjeldatud üsna kujukalt. „Kolm väljaõppinud peremeest põletavad korralise jalateo päevade arvel vaheldumisi viina, nii et igaüks järjest 5—6 vaati valmistab ja siis teine järgneb. Iga vaadi puhul tuleb aga järgimööda ülejäänud taludest abiks peremees või tema tugev töömees. Tavaliselt põletatakse pool vaati päevas ja nimelt päeva ajal, nii et töö algab kell 6 hommikul ja lõpetatakse õhtul kell 7. Kui mõnikord päevas 1 vaat viina põletatakse, siis käib töö päeval ja öösel. Igal peremehel tuleb aastas neli korda tulla viinapõletuse abiteole. Kaera annab mõis, samuti toob mõis teolistega puud või turba kohale.”¹⁶

Et XVIII—XIX sajandi vahetusel kõik Eestimaa kubermangu mõisnikud viinapõletamisel sellise töökorralduse poole püüdsid, sellest räägib 1804. aasta talurahvaseadus. Selle seaduse § 18 andis mõisnikele õiguse „... omma valla rahva seast väljaõppinud viinapõletaja meistrit nõuda...”, kelle ülesandeks oli tööd juhtida. Põhiliseks tööjooks olid aga talude poolt abiteo korras viinakööki saadetud toemehed.

Hardu mõisa vakuraamatus kajastub ka selle uue abiteo liigi lisandumine varem eksisteerinud teokoormistele. Nagu vakuraamatust näeme, arvestati „õppinud peremeeste” poolt viinapõletamisel tehtud tööpäevad korralise jalateo hulka. Nähtavasti nõudsid mõisad esialgu talupoegi viinapõletusele just nende jalateopäevade arvel. Muud toemeeeste poolt tehtavad tööpäevad, ja neid oli palju rohkem, arvestati Hardus 1805. aastal juba abiteopäevade hulka. XVIII—XIX sajandi vahetusel enam sellist vahet enamikus Eestimaa mõisates ei tehtud ja kõik viinapõletusel tehtud teopäevad arvestati abiteona.

Üheks raskemaks tööks mõisas oli rehepeks. Veel 1772. aastal ilmunud Liivimaa põllumajanduslikus käsiraamatus kaheldi, kas masinate rakendamine viljapeksul kunagi läbi lööb, „kuigi nad kõige vajalikumad oleksid meie maal, kus talupojad õõseti reht peksavad ja ometi veel päeval teotööd peavad tegema — kuigi seejuures üle õõ rehelisi vahetatakse. Kus inimesi on küllalt, seal pannakse kõige parema meelega see töö nende peale; kus neist puudus on, seal on hobused paremad kui masinad...”¹⁷ Põhja-Eestis (Eestimaa kubermangus) arvestati rehepeksul tehtav töö nähtavasti osas mõisates korralise teo hulka. Räägu mõisa 1805. aasta vakuraamatus seisab otseselt, et reht peksavad korralist rakmetegu sooritavad teolised, kelleledele vajaduse korral saadetakse abiks vaime.¹⁸ 1805.—1806. aasta talurahva-rahutuste materjalidest ilmneb aga, et sageli nõuti seda abiteo korras, kuigi vakuraamatuisse eraldi ei märgitud. Lõuna-Eesti mõisates vakuraamatute järgi otsustades peksti rehte abiteo korras.¹⁹

Mõisatööde kiirendamiseks kasutati peale teosulaste peksmise kaht moodust.

1) Vanast mõisatalgute pidamise tavast oli välja arenenud komme ajada mõisa sõnnikuveole, veel sagedamini aga viljalõikusele kõik taludes elavad töövõimelised inimesed. Maa-Virumaal oli umbes pooltes vaatluse all olevates mõisates XVIII sajandi lõpus tavaks kujudenud, et mõisa sõnnikuveole ja viljakoristusele aeti välja kogu talurahvas. Ka Järvamaal, kuid võrdlemisi vähestes mõisates (Ida-Järvamaal $\frac{1}{6}$, Lõuna-Järvamaal $\frac{1}{12}$) esines komme, et kõik talupojad pidid tulema mõisa vilja lõikama. Oma vilja said talupojad koristada alles siis, kui mõisa vili oli lõigatud. Nagu näeme allpool, kujunes olukord tegelikult samasuguseks ka siis, kui taludest nõuti mõisa viljalõikusele suurem arv (3—4) abivaime.

2) Maa-Virumaal ja Järvamaal oli osas ($\frac{1}{13}$ — $\frac{1}{5}$) mõisates levinud komme, määrata suvivilja või nii tali- kui ka suvivilja koristamisel kindlad, nn. talutükid. Talupere ei tohtinud enne oma põllule tööle minna, kui mõisapõllul oli vili koristatud.

Torkab silma, et mõlemad mõisatöö kiirendamise võtted levivad XVIII sajandil kubermangu kesk- ja idaosas, mis olid tugevamini tõmmatud Peterburi majanduslikku orbiiti.²⁰

Talupoegade teokoormiste suurusel XVIII sajandi lõpul üksikuis Põhja-Eesti haagikohtu-ringkondades annab ülevaate käesolevale lisatud kaart-skeem. Nagu näeme, olid talupoegade teokoormised suhteliselt väga suured Maa-Virumaal ja Lõuna-Järvamaal; vähe jäävad neist selles suhtes maha ka Ida-Järvamaa ja Saarestiku-Läänemaa. Väiksemad olid talupoegade teokoormised Läänemaa mandriosas ja Lääne-Harjumaal, kõige väiksemad — rannaäärsel Ida-Harjumaal.

Et võrrelda talupoegade teokoormiste suurust XVIII sajandi lõpul nende suurusega XVII sajandil, kasutame alljärgnevat ülevaadet, mille parempoolne osa baseerub 1796. aasta ankeedi andmeil 84 mõisa kohta. Selles esinevad suhtarvud tähistavad vastavat osa vaatluse all olevatest mõisatest (vrd. tabel 1).

¹⁶ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, a. 1803—05, Lääne-Nigula khk. sü. 1, l. 6.

¹⁷ Joh. Bernh. von Fischer, Lieländisches Landwirtschaftsbuch auf die Erdgegend von Lief-, Est- und Curland eingerichtet. Riga und Leipzig 1772, lk. 109.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, a. 1803—05, Lääne-Nigula khk. sü. 13, l. 7.

¹⁹ ENSV RAKA, Pilkuse ja Resto mõisad — f. 1367, nim. 1, sü. 4; Kastre, Mäksa, Poka mõisad — f. 1411, nim. 1, sü. 11; Torma mõis — f. 1810, nim. 1, sü. 8.

²⁰ Vrd. Eesti NSV ajalugu kolmes köites. Peatoimetaja G. N a a n, I kd., toimetanud A. V a s s a r, Tallinn 1955, lk. 494.

$\frac{1}{2}$ adramaa suuruse talu teokoormised

XVII sajandil

XVIII sajandi lõpul

Korralist rakmetegu nõuti üldreeglina aasta läbi 3 päeva nädalas. Lääne-maal aga juba paljudes mõisates 6 päeva. Harju- ja Järvemaal — osas mõisates talvel 3 päeva, suvel 6 päeva.²¹

Korraline jalategu oli üldreeglina sama suur kui rakmetegu ja kestis tavaliselt 23. aprillist — 29. septembrini.²²

Abitegu:

Viljalõikuseks nõuti tavaliselt 2 abivaimu, mõnes mõisas 1, mõnes aga 3.²³

Peale selle nõuti abiteolisi mõisa sõnniku-veole, kevadkännile ja heinateole.²⁴

Talupoegadelt nõuti voorirakendeid.²⁵

Taludesse anti lõnga kedrata ja talupojad pidid mõisa hooneid parandama.²⁶

Korrateoliste nõudmine hakkas laiemalt levima sajandi lõpus.²⁷

Peaaegu eranditult aasta läbi 6 päeva nädalas.

Üldreeglina 6 päeva nädalas; kestis tavaliselt 23. aprillist — 29. septembrini.

Viljalõikuseks nõuti osas mõisates 1—2, osas 2—4 abivaimu.

Peaaegu kõigis mõisates nõuti sõnniku-veole 1—2 lisarakendit.

Kevadkännile nõuti lisarakendit kubermangu $\frac{1}{5}$ — $\frac{3}{4}$ -us mõisates.

Umber pooles kubermangus nõuti enamuses mõisates heinateole abiteolisi. (Vt. kaart-skeem).

Talupoegadelt nõuti voorirakendeid.

Taludesse anti lõnga kedrata ja talupojad pidid mõisa hooneid parandama.

Korrategu nõuti peaaegu eranditult kõigis mõisates.

Peaaegu kogu kubermangus nõuti abitegu mõisa viinapõletusel.

Võrreldes 1796. aasta ankeetidega on 1803. ja 1805. aastal koostatud vakuraamatuis abiteo all fikseeritud rida uusi töid.²⁸ Lisaks 6-päeva talu tavalisele abiteo-koormisele märgitakse siin veel peremeeste poolt tehtavaid külvipäevi (2—8 päeva), linalõugutuspäevi (4—17 päeva), lambaniitmise-päevi (1—4 päeva), pesupesemise- ja -rullimise-päevi (4—8 päeva), aspeldamise-päevi (3—8 päeva), humalakorjamise-päevi (3—5 päeva), viljatuulamise-päevi (1—6 päeva). Osas mõisates nõuti veel abiteopäevi ehitusmaterjalide veoks, võrdlemisi harva ka vilja sisseveoks ja puulõhkumiseks. Pole usutav, et 1796. aastal neid abiteopäevi talupoegadelt ei nõutud ja siis, vähem kui kümne aasta möödudes, hakati korraga nõudma peaaegu kõigis mõisates. Tõenäolisem on, et neid töid sooritati talupoegade poolt ka juba 1796. aasta paiku, kuid kollektiivselt, pooleldi talgute korras ja seetõttu ei peetud nende kohta täpsemat arvestust.²⁹ 1804. aasta talurahvaseaduse järgi langes aga Eestimaa mõisnike sülle teopäevi sellises külluses, et andis mõelda,

²¹ A. Soom, lk. 246.

²² Sealsamas, lk. 249, 251.

²³ Sealsamas, lk. 254.

²⁴ Sealsamas, lk. 255.

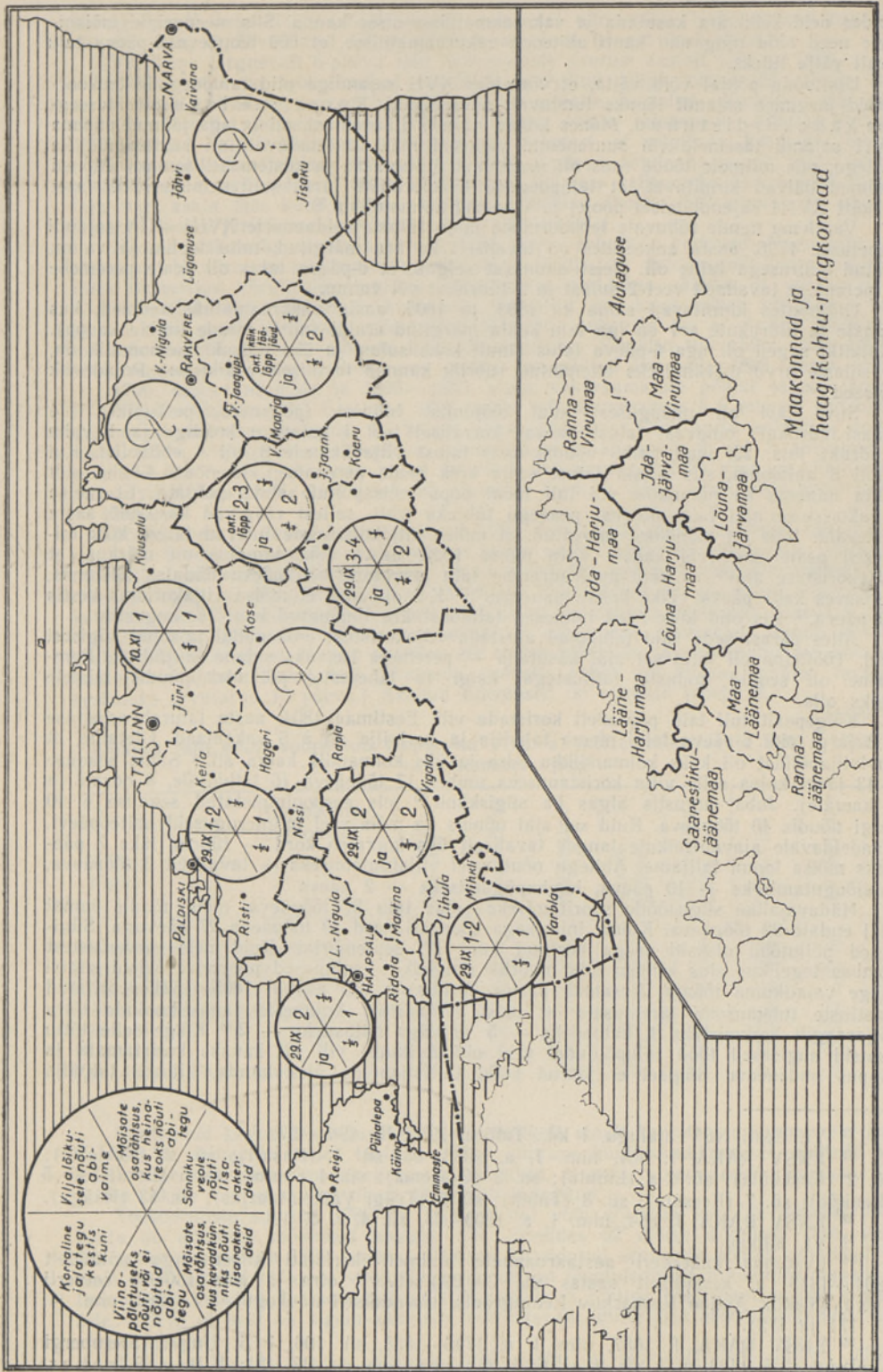
²⁵ Sealsamas, lk. 263—264.

²⁶ Sealsamas, lk. 267—268.

²⁷ Sealsamas, lk. 265.

²⁸ ENSV RAKA fondis 864 vaadati läbi 1803. ja 1805. aasta vakuraamatud Lihula, Räägu, Triigi (Väike-Maarja), Penijõe, Porkuni, Keblaste, Tuudi, Kersalu, Kaarma, Erra, Äntu, Oidrema, Keskküla, Kasari ja Hardu mõisate kohta ja Vodja mõisa — f. 1360, Sagadi mõisa — f. 1324, Ulvi mõisa — f. 1327, Muraste mõisa — f. 1697 vakuraamatud samast ajast.

²⁹ Nende mittemärkimine 1796. aasta ankeetides on tõenäoliselt osalt tingitud ka sellest, et rüütelkonna poolt koostatud küsimustikus nende tööde kohta otseselt andmeid ei nõutud. (Vt. G. Brevern, Zur Geschichte der Familie von Brevern, IV Bd., Berlin 1885, lk. 131.)

Joon. 1. Talupoegade teokoormiste suurus XVIII—XIX sajandi vahetusel Põhja-Eestis vaatlusalustes mõisates. Suure koormisega alad asuvad traktil, mida mööda veeti kaupu Peterburi.

kuidas neid kõiki ära kasutada ja vakuraamatuisse sisse kanda. Siis meenusidki mõisnikele need tööd ning nad kanti abiteona vakuraamatuisse, et 600 teopäeva 6-päeva talu pealt välja tuleks.

Ülaltoodu põhjal võib väita, et võrreldes XVII sajandiga olid talupoegade teokormised järgmise sajandi lõpuks tunduvalt suurenenud. Korraline tegu oli üldreeglinakah e k o r d i s t u n u d. Mõnes kohas, näiteks Läänemaal, oli ta aga jäänud püsima XVII sajandi tasemele või suurenenud vähemal määral. Tunduvalt oli suurenenud ka abitegu, mis mitmete tööde osas oli muutunud üldisemaks ja süstemaatilisemaks. Mõned andmed näivad kinnitavat, et talupoegade teokormiste järsk suurenemine leidis aset eeskätt XVIII sajandi teisel poolel ja viimasel kolmandikul.³⁰

Vaatleme nende rõhuvate teokormiste mõju talumajapidamisele XVIII—XIX sajandi vahetusel. 1796. aasta ankeetides on tavaliselt ka ära märgitud, mitu teolist ja vaimu teatud suurusega talus oli. Neist andmeist selgub, et 6-päeva talus oli peale peremehe ja perenaise tavaliselt veel 2 sulast ja 2 tüdrukut või vaimu.

Üldjoontes kinnitavad sama ka 1803. ja 1805. aasta vakuraamatute andmed, kus sulaste ja tüdrukute arv on iga talu kohta märgitud eraldi (mitte talude liikide kaupa). Küllaltki sageli oli aga 6-päeva talus ainult kaks sulast ja üks tüdruk. Iseloomulik on, et sulaste arvu märkimiseks ettenähtud rubriik kannab tavaliselt pealkirja: „Pojad ehk sulased“.³¹

Suve läbi oli niisugusest kuut tööjõulist inimest (peremees, perenaine + 4 sulast-tüdrukut) omavast talust mõisas korralisel teol 1 sulane rakendiga ja 1 vaim (tüdruk) jala. 25. juuli paiku nõudis mõis talust viljalõikusele 3 või 4 abiteolist. Kui nõuti 3 abiteolist, siis läksid talust välja kõik peale perenaise; kui nõuti 4, siis pidi välja minema ka perenaine või tuli mõni pops mõisapõllule abiks palgata. Et mõisa viljakoristuse ajal talu tööjõust peaaegu tühjaks tehti, sellest räägivad ka 1796. aasta ankeetid. Neis on mõnikord märgitud, et mõisa viljakoristusele tulevad talust kõik inimesed peale ühe (või kahe). Äntu mõisa 1803. aasta vakuraamatus on märkus, et viljakoristuse ajal „... käib pooleadramaa talu perenaine neli päeva nädalas lõikamas, peremees kaks päeva vihke kokku panemas“.³² Kui oletame, et mõisa viljakoristus kestis 20 päeva,³³ siis olid kõik need inimesed talutööst ära tõmmatud kuni 16. augustini.

Alles pärast seda said talupojad alustada viljakoristust oma põllul ja muid sügisesi töid. Tööjõuna oli talul sel ajal käsutada — peremees ise, üks sulane ja tüdruk. Perenaine oli seotud koduste talitustega, kuigi ta lähematel põldudel püüdis teistele abiks olla.

Kõigepealt tuli talu põldudel koristada vili. Eestimaa 1804. aasta talurahvaseaduse § 3 järgi pidi 6-päeva talu olema talivilja ja suvililja all ä 6 vakamaad. Oletame, et suviljapõllust oli kaks kolmandikku odra ja üks kolmandik kaera all.³⁴ Sama seaduse § 43 järgi kulus selle vilja koristamiseks umbes 17 tööpäeva (6 taliviljale, 8 odrale ja 3 kaerale). Juba augustis algas ka sügiskünd,³⁵ mis eespoolnimetatud seaduse § 40 järgi nõudis 40 tööpäeva. Kuid sel ajal nõudis ka mõis veel mitmesuguseid abiteopäevi. Vaadeldavale ajavahemikule langes tavaliselt üks korratee kord — tüdruk läks 7 päevaks mõisa loomi talitama. Abitegu nõuti veel viljatuulamiseks — tavaliselt 3 tööpäeva, linalõugutamiseks — 10 päeva, lampapügamiseks — 2 päeva.

Hädavajalike sügistööde sooritamiseks vajas talu 57 tööpäeva, mõis nõudis samal ajal endale 22 tööpäeva. Kolme inimesega sooritati need 79 tööpäeva 27 päevaga. Sügisesed põllutööd oleksid seega kestnud kuni 17. septembrini. Kuid neist arvestustest tõmbas tegelikus elus kriipsu läbi muutlik ilmastik — vihmased päevad röövisid sageli kõige vajalikuma tööaja. Kuramaa pastor Watson tuli aastail 1805—1821 sooritatud vaatluste tulemusena järeldusele, et neist 17 aastast kujunesid ilmastikuolude tõttu viljasaagilt keskmisteks 4, halbadeks — 5 ja väga halbadeks — 2.³⁶ Kõige selle tõttu kestsid sügisesed tööd talupõldudel veel oktoobrikuus, vili jäi kauaks koristamata ja kippus pudenema. Sügisel ei jõutud kõiki taliviljapõlde üles künda, hilineti talivilja

³⁰ Vt. Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1955, lk. 496—497.

³¹ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, a. 1803—05, sü. 1 (Kasari); sü. 2 (Keblaste); sü. 2 (Kesküüla); sü. 2-a (Lihula); sü. 3 (Oidrema); sü. 4 (Äntu); sü. 5 (Erra); sü. 5 (Penijõe); sü. 7 (Kersalu); sü. 8 (Tuudi); sü. 9 (Triigi Väike-Maarjas); sü. 13 (Räägu).

³² ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, a. 1803—05, sü. 4, l. 5.

³³ Vt. allpool.

³⁴ Eestimaa kubernerite aastaaruannete andmeid koristati kubermangu põldudelt 1804.—1813. a. keskmiselt aastas üle 300 000 severti otra ja alla 150 000 severti kaera (Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, siseministri nõukogu — f. 1281, nim. 11, sü. 171 ja 172).

³⁵ ENSV RAKA, f. 1687, nim. 1, a. 1745—1838, sü. 106, l. 5; Ungern-Sternbergi perekond — f. 1423, n. 1, sü. 21, l. 6; S. Gubert, op. cit., lk. 121; J. B. v. Fischer, op. cit., lk. 78.

³⁶ Watson, lk. 23.

külviga jne.⁸⁷ Juba XVIII—XIX sajandi vahetusel olid mõisa teokoormised kujunenud nii rõhuvaks, et ähvardasid talupoegi hädavajalikust leivast ilma jätta.

Võrdleme järgnevalt 6-päeva talu teokoormiste suurust aastail 1796 ja 1839.

1839. aastal on teokoormised tavaliselt märgitud kõigi mõisavalla talude kohta summaarselt. (Näiteks teevad N. mõisa talud mõisale korralist rakmetegu 108 päeva nädalas, korralist jalategu suvel 162 p. nädalas, abiteo rakmepäevi 1080 ja jalapäevi 4077 aastas.) Piisab lihtsatest aritmeetilistest tehetest, et selgitada, kui palju teopäevi oleks tulnud selles mõisas teha aastas ühel 6-päeva talul. Seejuures tuleb lähtuda põhimõttest, et eriti pärast 1804.—1805. aastat kujunes valitsevaks üldreegliks: 6-päeva talu tegei aasta läbi kuus päeva rakmetegu nädalas (kokku 312 päeva) ja korraline jalategu kestis jüripäevast miiklipäevani — 23 nädalat.

Hoopis raskemaks osutus kasutada 1796. aasta ankeetide andmeid. Nagu juba näha ülevaatest $\frac{1}{2}$ adramaa suure talu teokoormiste kohta, on talupoegade koormised ankeetides fikseeritud võrdlemisi tinglikes väljendustes. Oeldakse näiteks, et viljakoristusele nõutakse abiks kaks abivaimu, kuid pole märgitud, kui kaua mõisa viljalõikus kestis ja kui kaua need abivaimud mõisapõllul töötasid. Ankeetid ise ei sisalda küllaldaselt lisaandmeid niisuguste sõnastuste lahtimõtestamiseks. Seeõttu tuli abiks võtta 1803. ja 1805. aasta vakuraamatud, kusjuures eeskätt on püütud kasutada 1803. aasta omi.

1796. aasta ankeetide ja 1803.—1805. aasta vakuraamatute põhjal selgus järgmist. Viljakoristuseks nägi Eestimaa 1804. aasta talurahvaseaduse § 8 ette 48 abiteopäeva. See maksimaalne norm esines ka kõigis vakuraamatutes. 1796. aasta ankeetide andmeil nõuti mõisa viljakoristusele 6-päeva talust kõige tavalisemalt 2 või 3 abivaimu, kes selle töö ära tegid 3 abivaimu puhul 16 või 2 abivaimu puhul 24 päevaga. Eeldame, et mõisa viljalõikus kestis keskmiselt 20 päeva ja 6-päeva talult nõuti selle sooritamiseks 48 tööpäeva.

Sõnnikuveo ja kevadkünni puhul oli 1796. aasta ankeetides tavaliselt märgitud, et nõuti 1, 2 või 3 rakendit. Eeldame, et need nõuti lisaks korralist tegu sooritavale rakendile, sest vastasel korral poleks olnud mõtet üht rakendit ankeedis märkida. Vöörikestuseks on märgitud 6, 12 ja 18 päeva. Töenäoliselt on sel puhul tegemist 1, 2 ja 3 lisarakendi nõudmisega ja seega võib vöörikestuseks kestuseks lugeda 6 päeva.

Ülejäänud koormiste suhtes on kohalikud erinevused suuremad. Nende keskmine kestus tööpäevades on saadud vastava ala mõisa-ankeetide ja vakuraamatute andmetest keskmise väljaarvutamise teel. (Samade andmete põhjal on mõisa heinateo tavaliseks kestuseks arvutatud 10 päeva.) Saadud tulemused on esitatud tabelis 2.

Tabel 2

6-päeva talu poolt sooritatud teopäevad 1796. a. mõisa-ankeetide ja 1803.—1805. a. vakuraamatute järgi

Haagikohtu- ringkonnad	Ida-lätva	Lõuna-lätva	Maa-Lääne	Ranna- Lääne	Saarestiku- Lääne	Maa-Viru	Lääne-Harju	Ida-Harju
Abiteo liigid								
Sõnnikuvedu (rakmepäevi)	8	6	8	12	6	14	6	6
Korrategu (jalapäevi)	41	35	30	30	30	28	30	30
Külv (jalapäevi)	4	4	4	4	4	4	4	4
Mõisahoonete parandamine	6	4	6	4	4	6	2	4
Viinapõletus	20	14	8	21	20	30	20	20
Heinategu	6	8	8	8	8	10	12	8
Kevadkünn või äestamine	10	10	6	10	10	10	2	2

Siintoodud keskmisi on kasutatud peaaesjalikult ainult korrateo, mõisahoonete parandamisel ja viinapõletamisel tehtava abiteo suuruse kindlaksmääramisel, millede kohta 1796. aasta ankeetides on sageli ainult märgitud, et neid talupoegadelt nõutakse. Teiste abiteo liikide suurus on tavaliselt täpsemalt märgitud.

Teokoormiste suurust 1796. ja 1839. aastal võib võrrelda neis 38 mõisas, millede kohta on andmeid mõlemast aastast, või võrreldes 52 mõisa andmeid 1796. aastast 235 mõisa andmetega 1839. aastast. Eespool kirjeldatud arvutuste põhjal koostatud tabelis 3 on kasutatud mõlemat viisi. Nagu näeme, on lõpptulemused üldjoontes samad. Ühtlasi on aga tahetud andmete esitusviisiga veel kord juhtida tähelepanu nende tinglikkusele, sellele, et neid on õigem kasutada võrreldavate, mitte aga absoluutsete suurustena.

⁸⁷ F. R. Faehlmann kirjutas 1842. aastal, et mõisaväljadele külvati lühikesel kuival ajal, talupoeg pidi aga oma seemne porri külvama (Tarto- ja Võro-ma rahva Kalender, 1842. a., lk. 52—63).

Tabel 3

6-päeva talu teokoormiste suurus teopäevades

Haagikohtu- ringkonnad	1796. aastal					1804. a. seaduse järgi	1839. aastal (38 mõisa andmed)	1839. aastal				
	rakme- tegu		jala- tegu		kokku			rakme- tegu		jala- tegu		kokku
	korriline	abi	korriline	abi				korriline	abi	korriline	abi	
Ida-Järva	312	27	146	104	589	600	593	312	24	142	84	562
Lõuna-Järva	312	20	147	184	663	600	561	312	25	163	83	583
Maa-Lääne	312	23	138	73	546	600	531	306	34	142	103	585
Ranna-Lääne	312	26	138	74	550	600	514	312	33	153	136	634
Ranna-Viru	312	33	149	109	603	600	575	312	29	157	95	593
Ida-Harju	312	18	147	62	539	600	576	310	50	140	107	607
Eeltoodu keskmine	312	25	144	101	597 582	600	558	311	33	150	101	594 595
Lääne Harju	286	19	155	92	552	600	—	—	—	—	—	—
Saarestiku-Lääne	312	20	138	100	570	600	—	—	—	—	—	—
Lõuna-Harju	—	—	—	—	—	600	—	304	16	131	65	516
Ranna-Viru	—	—	—	—	—	600	—	312	23	134	123	592
Alutaguse	—	—	—	—	—	600	—	312	18	164	58	552
Mandri-Eestimaa kesk- mine	309	22	145	100	577 576	600	—	310	28	147	95	580 580

XIX sajandi esimesel poolel teatud määral isegi lauges talupoegade käest välja-pressitavate teopäevade hulk majanduslikult enamarenenud rajoonides (Järvamaa, Maa-Virumaa), kus talumajapidamiste laostumine oli arenenud kaugemale. Vaesudes liiga rõhuvate mõisakoormiste tõttu, ei suutnud nende alade talupojad enam pidada tööloomi ja sulaseid-teenijaid. Talupoegade teokoormised näitavad tõusutendentsi ainult majanduslikult mahajäänud Läänemaa mandriosas, kuid 1839. aastal ei ületanud ka seal teokoormiste tase Järvamaal juba XVIII sajandi lõpuks saavutatut taset. Kokkuvõttes tuleb märkida, et talupoegade teokoormiste (kvantitatiivne) suurus jäi XIX sajandi esimesel poolel põhiliselt juba eelmise sajandi lõpus saavutatud tasemele. Oli saavutatud mõisakoormiste maksimaalne tase ning seda polnud tolleaegsetes oludes võimalik tõsta. Seda kinnitab omalt poolt seegi tõsiasi, et kui XVIII sajandil mõisa majapidamises tekkis mingi uus tootmisharu (näit. viinapõletus), siis suurendati kohe talupoegade koormist ning peagi kujunes välja ka vastav uus abiteo liik (abiteo-päevad viinapõletusel). XIX sajandi esimesel poolel arenes mõisamajapidamises välja mitu uut tootmisharu (kartulikasvatuse, meriino lammaste pidamine jne.), — uusi abiteo liike aga enam juurde ei tekkinud.

Eestimaa 1804. aasta talurahvaseaduse § 6 põhjal võisid mõisnikud 6-päeva talukohalt nõuda kuussada teopäeva aastas. Enamasti ei suutnud nad seda aga välja pressida isegi siis, kui pärast 1816. aasta reformi talupoegade käest nõutava teotöö hulka ei reguleerinud enam mingid seadused. Seega näivad eeltoodud andmed tõestavat ajalookirjanduses ammu avaldatud arvamust, et 1804. aasta reformidega ei piiratud talupoegade teokoormisi, vaid kruviti need enneolematult kõrgele, talude tegelikku kandevõimet ületavale tasemele.

XIX sajandi algul taludelt veelgi suuremate teokoormiste nõudmine oleks talupojad majanduslikult täiesti laostanud ja mõis oleks hoopis ilma jäänud talupoegade tööjõust, teoloomadest ja tööinventarist. Kahtlemata avaldas mõisakoormuste kujunemisele mõju ka talurahva klassivõitluse tugevnemine XVIII sajandi lõpus ja XIX sajandi esimesel poolel. Mida sagedamini leidsid aset talurahva-rahutused ja mida ägedamad need olid, seda vähem julgesid mõisnikud talupoegade õlgadele uusi koormisi veeretada.

Kahjuks on talude rendilepinguid, mis ulatuksid läbi terve XIX sajandi esimese poole, Eesti ala kohta säilinud äärmiselt harva. Siiski õnnestus nende abil võrrelda talupoegade teokoormiste suurust mõnedes mõisates XIX sajandi esimese poole üksikuil ajavahemikel.

Näib, et talupoegade „vabastamise“ järel 1816. ja 1819. aastal muutus mitte niivõrd koormiste suurus, vaid peamiselt nende sooritamise viis. Mõisnik sai nüüd vabad käed

nõuda teokoormisi sel ajal ja sel kujul, nagu see talle kõige sobivam oli. Ulvi mõisnik kasutas näiteks 1804. aasta seaduse normide tühistamist kõigepealt selleks, et pikendada korralise jalateo kestust 14 päeva võrra. Põhiline muutus seisis aga selles, et kevadisel ja sügisel teedelagunemise ajal võis korralise teo rakend, millega mõisas midagi teha polnud, talusse jääda, selle eest pidi aga teomees nädalas kaks päeva enam tööd tegema.³⁸ 1842. aastal sõlmitud rendilepingus on sisse viidud veel uusi muudatusi. Rakmeteoline tuli nüüd jala välja ka heinatöölle, viljalõikusel seati sisse tükitöö.³⁹ Pärast seda renditingimustes enam muudatusi ei toimunud. Kuid samas Ulvi mõisas on 1853.—1856. aastaiks sõlmitud rendilepingus sõnaselgelt öeldud, et vastav talu anti rendile „... ja nimelt nel tingimustel, millede suhtes lepitä Ulvi talupoegadega kokku 1805. aasta vakuraamatu põhjal“ (sõrendus minu — J. K.).⁴⁰ Seega polnud Ulvi mõisas teokoormised 1850-ndaiks aastaiks oma ulatuselt ületanud 1805. aasta vakuraamatuis fikseeritud taset.

Väga ilmekalt avaldub see mõisniku „käte vabakssaamine“ pärast 1816. aasta reformi ühes Muraste mõisas 1822. aastal sõlmitud ja kuni 1839. aastani pikendatud rendilepingus. „Kõiki neid teopäevi,“ seisab lepingus, „on rendiandjal (s. t. mõisnikul — J. K.) voli nõuda kas jala- või hobusepäevadena, nii nagu seda mõisahärra arvates nõuab mõisamaade pidamine; nii nagu tal ka õigus on kõiki neid päevi kõigiks töiks kasutada, ilma et rentnikul õigus oleks midagi selle vastu öelda.“⁴¹ Kuid samas rendilepingus on öeldud, et mõisa põllul tehtava tükitöö kohta kehtivad 1804. aasta talurahvaseaduse normid.⁴² Samast mõisast on säilinud 1846. aastani pikendatud rendilepinguid, millede märgitakse, et vastavad talud anti rendile samadel tingimustel, mis olid kindlaks määratud ühes juba 1823. aastal sõlmitud lepingus.⁴³

Veelgi enam õnnestus selles küsimuses leida andmeid Lõuna-Eesti mõisate kohta. Sagedasti räägitakse Lõuna-Eestis veel 1830—1840-ndail aastail sõlmitud rendilepinguis, et talu antakse rendile vakuraamatu või vakuorjuse järgi. Ühes 1836. aastal Veski mõisas sõlmitud teorendi lepingus seisab: „Eddimituse Aasta eest orjab temma Katte Päiwa orjus nink Massab Wackoramato järrele...“⁴⁴ Ühes teises, 1842. aastal seal-samas mõisas sõlmitud rendilepingus on öeldud, et talupoeg Jaan Traat võtab Pokka Peetri koha „kues Aastajas, agga 3 me päiwa Wakko orjusse...“⁴⁵ Võrreldes erinevail aegadel sõlmitud teorendi lepinguid, selgus, et Kaarepere ja Kuremaa mõisas jäi talupoegade teokoormiste suurus XIX saj. keskaiku tasemele, millisel see oli olnud sajandi algul; Luua, Mäksa, Poka, Vesneri ja Saare mõisates aga isegi langes.⁴⁶

Need üksikute mõisate kohta kuni XIX sajandi keskaiku ulatuvad andmed näivad kinnitavat üldkõikuvete analüüsi põhjal tehtud järeldusi. Ka 1861. aastal ilmunud raamatu „Eestlane ja tema isand“ autor jõudis tulemusele, et võrreldes 1805. aastaga vähenes 1859. aastaks 6-päeva talult nõutavate teopäevade hulk, kuigi palju väiksemal määral (640-lt teopäevalt 580-le), kui seda püüdsid näidata oma „humaansusega“ kiitlevad mõisnikud.⁴⁷

Oleks täiesti väär arvata, et teopäevade arvu umbkaudu samal tasemel püsimise tõttu talupoegade olukord ei halvenenud. Kõigepealt halvenes nende olukord seepärast, et pärast 1816. ja 1819. aasta reforme viisid mõisnikud teopäevi talveperioodilt üle suvisele, s. o. ajalt, mil neid mõisamajanduse huvides kasutada ei saanud, perioodile, mil põllutööd toimusid intensiivselt. Teiseks halvendas talupoegade olukorda tükitöö üha laialdasem rakendamine mõisapõldudel ja heinamaadel. Kujukalt räägitakse sellest raamatus „Eestlane ja tema isand“. „Oletame, et neist 46-st viljalõikuse päevast 12-l päeval osalt vihma sajab ja veel 12-l päeval vili niiske on, siis kaotab rentnik 12 kasutamata tööpäeva ja teeb mõisahärrale tööd 46-e päeva asemel 58, sest viljalõikuse tükid peab ta igal juhul ära koristama. Seepärast nähakse Eestimaa talupoegi sageli õõsiti või pühapäeviti vilja lõikamas.“⁴⁸

³⁸ ENSV RAKA, Ulvi mõis — f. 1327, nim. B. 1, a. 1803—1807, sü. 253, l. 7. Andmed on võetud 4-päeva talu 1827.—1830. a. rendilepingust.

³⁹ Sealsamas, l. 11.

⁴⁰ Sealsamas, l. 29.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 1697, nim. 1, a. 1821, sü. 2, l. 3.

⁴² Sealsamas, l. 3.

⁴³ Sealsamas, l. 23.

⁴⁴ ENSV RAKA, Veski mõis — f. 1394.

⁴⁵ Sealsamas.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 1389, nim. 1, a. 1809, sü. 41; a. 1820, sü. 44; a. 1855, sü. 46; f. 1389, nim. 1, a. 1817, sü. 42; a. 1858, sü. 48; f. 1388, nim. 1, a. 1820, sü. 379; a. 1850, sü. 380; a. 1851, sü. 381; f. 1395, nim. 1, a. 1811, sü. 1; a. 1859, sü. 2; f. 1396, nim. 1, a. 1820, sü. 18; a. 1858, sü. 19; f. 1411, nim. 1, a. 1821, sü. 15; a. 1867, sü. 19.

⁴⁷ Der Ehste und sein Herr. Zur Beleuchtung der ökonomischen Lage und des Zustandes der Bauern in Ehstland, von Einem, der weder Ehste noch dessen Herr ist. Berlin 1861, lk. 112.

⁴⁸ Der Ehste und sein Herr..., lk. 163.

Eeltoodud andmed näitavad, et põllumajandusliku suurmajapidamise — mõisa — toodangu märgatav suurendamine teoorjuse suurendamise teel oli XIX sajandi esimesel poolel juba võimatu. Ja kuigi mõisnikud seda ise sugugi ei tahtnud, sundis neid majandusliku arengu jõud ja talurahva klassivõitlus lõppude-lõpuks siiski loobuma teoorjuslikust ekspluateerimissüsteemist ning siirduma raharendile ja hiljem ka talude müümisele, et tõsta või vähemalt säilitada mõisate võitlusvõimet üha laieneva kapitalistliku majandussüsteemi tingimuses.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
20. XI 1956

О РАЗМЕРАХ БАРЩИННЫХ ПОВИННОСТЕЙ КРЕСТЬЯН В СЕВЕРНОЙ ЭСТОНИИ ПО ДАННЫМ МЫЗНЫХ АНКЕТ 1796 И 1839 ГГ.

Ю. Ю. Кахк,

кандидат исторических наук

Резюме

Мызные анкеты 1796 и 1839 гг. были составлены помещиками Эстляндской губернии для вычисления общегубернской средней нормы крестьянских повинностей в связи с подготовкой очередных крестьянских законов. (Автор не считал возможным использовать анкеты, составленные в 1846 г., ибо в них не учтена вспомогательная барщина и дана неправильная картина эволюции крестьянского землевладения). При сравнении величины барщинных повинностей крестьян в XVII в. с их величиной в конце XVIII столетия примерно для 20% эстляндских мыз удалось использовать данные за 1796 г. (для сравнения с XVII в. использованы данные монографии А. Соома¹). При сопоставлении барщинных повинностей 1796 и 1839 гг. использованы данные примерно 10% эстляндских мыз за 1796 г. и около 50% — за 1839 г. (см. табл. I и схематическую карту).

К концу XVIII в. постоянная или ординарная барщина с упряжкой в сравнении с XVII в. во многих мязах удвоилась. Если в XVII в. хутор размером в полгакка был обязан обычно исполнять 3 дня, и только в части губернии до 6 дней этого вида барщины в неделю, то в конце XVIII в. во всех мязах уже стали требовать 6 дней в неделю. То же самое наблюдалось и в отношении исполнявшейся летом ординарной пешей барщины. Количество дней вспомогательной барщины во время весенней пахоты, на вывозке навоза, во время сенокоса и жатвы, на работах в помещичьих скотных дворах и некоторых других было увеличено. В XVIII в. с крестьян стали требовать выделения батраков для работы в помещичьих винокурнях.

Количество требуемых с крестьян барщинных дней уже в конце XVIII в. было столь велико, что все работоспособные люди среднего полугакового (6-дневного) хутора во время жатвы работали в имении. К уборке своего урожая и выполнению других осенних работ в собственном хозяйстве крестьянин мог приступить только в середине августа. Естественно, что в таких условиях эти работы затягивались до глубокой осени. Крестьянский хлеб осыпался, гнил под дождем, осенний сев запаздывал. Чрезмерные барщинные повинности угрожали полностью разорить крестьянские хозяйства.

В анкетах 1796 г. барщинные повинности указаны в очень условных выражениях. При их расшифровке пришлось прибегнуть к помощи вакенбухов (Wackenbücher) 1803 и 1805 гг. Результаты сравнения барщинных повинностей по данным анкет 1796 и 1839 гг. приведены в табл. 3, где указано количество конных (rakmetegu) и пеших (jalategu) дней по ординарной (korriline tegu) и вспомогательной (abitegu) барщине. Таблица показывает, что количество требуемых с крестьян барщинных дней в среднем оставалось на одном и том же уровне.

Данные анкет и вакенбухов подтверждаются сведениями, полученными при анализе арендных договоров помещиков с крестьянами. Данные некоторых имений Северной Эстонии показывают, что помещики после «освобождения» эстонских крестьян по закону 1816 г. перенесли барщинные дни с зимы и весеннего и осеннего распутия на страдную пору, не увеличивая общего количества требуемых с крестьян барщинных дней. В отношении 7 имений Южной Эстонии удалось выяснить, что общее количество выполнявшихся крестьянами барщинных дней в первой половине XIX в. не увеличилось. Эксплуатация крестьян усилилась путем вышеуказанного перенесения барщинных дней на страдную пору и все шире практиковавшейся урочной системой (крестьянам давали точно определенные и очень большие уроки работы).

В первой половине XIX в. помещики уже не могли значительно увеличивать барщинные повинности крестьян, ибо это привело бы к полному разорению хуторских хо-

¹ A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954.

зайств, что лишило бы помещиков необходимых для ведения своего барщинного хозяйства крестьянского рабочего скота и инвентаря. Объективный ход экономического развития и классовая борьба крестьян в конце концов вынудили помещиков отказаться от барщинно-крепостнических методов эксплуатации.

*Institut истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
20 XI 1956

ÜBER DIE GRÖSSE DER FRON IN NORDESTLAND AUF GRUND DER GUTS-ENQUETEN DER JAHRE 1796 UND 1839

J. Kahk

Zusammenfassung

Die Guts-Enqueten von 1796 und 1839 wurden von den estländischen Gutsherren für die Organe der Ritterschaft verfasst. Letztere benutzten sie, um die landesüblichen Normen der Fron auszurechnen, die man bei der Vorbereitung der neuen Bauerngesetze berücksichtigen wollte. Guts-Enqueten von 1846 konnten nicht berücksichtigt werden, da in ihnen das Hülfsgehorch nicht angegeben und das Bild der Evolution des bäuerlichen Landbesitzes verfälscht ist. Beim Vergleich der Fron im 17. Jh. und am Ende des 18. Jh. war es möglich, im letztgenanntem Fall Angaben von ungefähr $\frac{1}{5}$ der estländischen Güter zu benutzen (für das 17. Jh. wurden die Resultate der von A. Soom gemachten Forschungen¹ benutzt). Beim Vergleich der Fron im Jahre 1796 und im Jahre 1839 wurden im ersten Fall Angaben von $\frac{1}{10}$, im zweiten Fall von $\frac{1}{2}$ der estländischen Güter benutzt (siehe Tabelle I und schematische Karte).

Im Vergleich mit dem 17. Jh. war der ordinäre Gehorch mit Anspann gegen Ende des folgenden Jahrhunderts bedeutend grösser. Wenn man im 17. Jh. von einem $\frac{1}{2}$ -Häkner im allgemeinen 3 Tage und nur in einigen Teilen des Gouvernements Estland bis 6 Tage in der Woche forderte, so waren Ende des 18. Jh. 6 Tage in der Woche die übliche, allgemein geltende Regel. Dasselbe kann von der im Sommer geleisteten ordinären Fussfron gesagt werden. Die Forderung der Hilfsfron beim Eggen, bei der Mistfuhr, beim Getreideschnitt, bei der Heuernte u. s. w. wurde allgemeiner, die Zahl der dazu gebrauchten Hilfsarbeiter grösser. Im 18. Jh. fing man an, von den Bauern Hilfsarbeiter für die Arbeit in Branntweimbrennereien zu fordern.

Die Zahl der den Bauern abverlangten Frontage war Ende des 18. Jh. bereits so gross, dass von einem mittleren $\frac{1}{2}$ -Hakenhof alle arbeitsfähigen Leute bis Mitte August bei der gutsherrlichem Kornernte beschäftigt waren. Dann erst konnte der Bauer an den Getreideschnitt und die anderen herbstlichen Verrichtungen auf seinem eigenen Hof gehen. Die Arbeiten verzogen sich spät in den Herbst — der Bauernroggen rieselte aus oder faulte im Regen, die Herbstsaat kam zu spät. Die allzu harte Fron drohte die Bauernwirtschaft völlig zu ruinieren.

Bei der Entzifferung der Enqueten von 1796 (wo die Grösse der Fron häufig gar unbestimmt angegeben wird) wurden die Wackenbücher von 1803 und 1805 zu Hilfe gezogen. Die Ergebnisse des Vergleichs der Grösse der Fron nach Angaben der Guts-Enqueten von 1796 und 1839 findet man in Tabelle 3. In dieser Tabelle wird die Zahl der Anspanntage (rakmetegu) und der Fusstage (jalategu), des ordentlichen (korraline tegu) und des Hülfsgehorchs (abitegu) angegeben. Es stellt sich heraus, dass die Zahl der Frontage im allgemeinen auf gleicher Höhe geblieben war.

Diese Resultate wurden bestätigt durch die Ergebnisse der Analyse der Fronpachtkontrakte auf einzelnen Gütern. Die Angaben von einigen Gütern in Nordestland zeigten, dass nach der formellen Bauernbefreiung von 1816 die Gutsherren den Frondienst von einem Zeitabschnitt auf den anderen verlegten, je nachdem es ihnen nützlicher war. Die Gesamtzahl der Frontage überstieg aber nicht die Normen des Bauerngesetzes von 1804. Bei 7 Gütern in Südestland stellte es sich heraus, dass sich dort die Zahl der Frontage in der ersten Hälfte des 19. Jh. nicht vergrössert hatte. Die härtere Exploitation der Bauern wurde durch die erwähnte Verlegung der Frontage und durch die Benutzung der Reeschen Arbeit (wobei die Fröner während eines Frontages bestimmte sehr beträchtliche Aufgaben zu erledigen hatten) erreicht.

In der ersten Hälfte des 19. Jh. konnten die Gutsherren die Zahl der den Bauern abverlangten Frontage nicht mehr erhöhen, da dies zu völligem Ruin der Bauernwirtschaften geführt hätte. Damit wären aber das bäuerliche Spannvieh bzw. Spannischen der Gutswirtschaften verloren gegangen. Die Anforderungen der ökonomischen Entwicklung und der antifeudale Klassenkampf der Bauern zwangen die Gutsherren, das Fronpachtsystem aufzugeben.

*Institut für Geschichtsforschung der
Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 20. Nov. 1956

¹ A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954.